

Леся АЖНЮК

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: lesia azhniuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0095-0914>

**МОВА ВОРОЖНЕЧІ Й ПОЛІТКОРЕКТНІСТЬ У СУЧАСНІЙ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ**

У статті лінгвопрагматичні концепти *мова ворожнечі* й *політкоректність* розглядаються як специфічні способи організації дискурсу і як відповідні форми вербальної поведінки, що можуть оцінюватися з позицій прагматичної, соціальної і юридичної лінгвістики. Ці терміни виникли на перетині концептосфер мовознавства та його міждисциплінарних відгалужень і в сучасній суспільно-політичній комунікації перебувають у процесі термінологічної кристалізації.

Обсяг поняття «мова ворожнечі» охоплюється гіперонімічним терміном *вербальна агресія*, який використовується на позначення різноманітних форм вербальної поведінки, об'єднаних спільним комунікативним наміром на умисне заподіяння шкоди конкретному адресату: людині, групі людей, інституції або суспільству в цілому. Але на відміну від інших виявів вербальної агресії, мова ворожнечі має характерного адресата: вона спрямована проти особи або осіб, які представляють певну соціальну групу, спирається на вкорінені в суспільстві стереотипи й на стигматизацію цієї групи за відповідною ознакою, і, використовуючи цю стигматизацію, тиражує її.

Термін *мова ворожнечі*, який з'явився як похідний від юридичного *вербальний злочин на ґрунті ворожнечі*, у сучасних лінгвістичних студіях і в суспільно-політичній комунікації значною мірою втратив своє юридичне підґрунтя й почав уживатися в ширшому значенні — як спосіб представлення інформації про особу або групу осіб за певною стереотипною соціальною ознакою, який може травмувати, але не завжди підпадає під юридичні визначення карних злочинів чи некримінальних правопорушень.

На противагу мові ворожнечі, яка продиктована агресивним іллокутивним наміром, політкоректна вербальна поведінка більшою мірою зорієнтована на перлокутивний потенціал словесної форми, тобто на потенційну шкодочинність тих чи інших словесних форм, незалежно від наміру мовця. Іллокуція політкоректності полягає в цілеспрямованій самоцензурі, яка стає частиною вербальної поведінки. Політкоректність характеризує вербальну поведінку не стільки з погляду наміру мовця, скільки з погляду відповідності сформованим у суспільстві морально-етичним очікуванням. Попри свій невизначений формальний статус концепція політкоректності в західному світі вже стала частиною мовної ідеології й призвела до помітних змін мовленнєвого етикету.

Цитування: Ажнюк Л. Мова ворожнечі й політкоректність у сучасній суспільно-політичній комунікації. Мовознавство. 2024. № 2. С. 9–23. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-335-2024-2-002>

Citation: Azhniuk L. (2024). Mova vorozhnechi u suchasni suspilno-politychnii komunikatsii [Hate speech and political correctness in the modern sociopolitical communication]. Movoznavstvo, (2), 9–23. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-335-2024-2-002>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

Ключові слова: лінгвістична прагматика, соціолінгвістика, юридична лінгвістика, суспільно-політична комунікація, вербальна агресія, мова ворожнечі, політкоректність.

Історичний контекст, у якому сьогодні функціонує і розвивається мова, надає особливої ваги і впливовості суспільно-політичній комунікації. Генеруючи нові смисли й формуючи мовну картину світу, політичний дискурс вирізняється особливою динамікою, яка супроводжує, відображає й стимулює соціальні зміни. Як процес і результат соціальної взаємодії, політичний дискурс перебуває під постійним впливом структур влади й оперує виробленими соціальними нормами, сформованими цінностями, ідеологемами та усталеними комунікативними практиками.

При аналізі дискурсу найбільший інтерес становлять не статичні, а діяльнісні мовні об'єкти, як наприклад, мовленнєві акти та вербальні дії складнішої структури, а також форми вербальної поведінки, які аналізуються в їхньому соціальному контексті. У цій статті лінгвопрагматичні концепти *мова ворожнечі* й *політкоректність* розглядаються як специфічні способи організації дискурсу і як відповідні форми вербальної поведінки, оцінювані з позицій прагматичної, соціальної і юридичної лінгвістики.

Під вербальною поведінкою ми розуміємо сукупність дій, підпорядкованих потребам комунікації, які спрямовані на отримання, передачу й поширення вербальної та паравербальної інформації. У тому числі діагностичними є вибір джерел і способів отримання, передачі й поширення інформації, а також вибір мовленнєвих форм, способів і стратегій мовленнєвого впливу. Вербальна поведінка людини — дуже промовистий складник її соціальної поведінки.

Базові юридичні критерії для кваліфікації вербальної поведінки закладено в Конституції України. Відповідно до частини 1 статті 34 Конституції України «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» (Конституція). У демократичному суспільстві свобода слова є однією з найважливіших конституційних свобод, яка забезпечує необхідні передумови верховенства права. Як і кожна з конституційних свобод, свобода слова не може бути абсолютною: вона обмежена правами та свободами інших людей, принципами моралі та інтересами загального добробуту. Демократичне суспільство ґрунтується на досить хиткому балансі між свободою і соціальною справедливістю, свободою і державним інтересом. Межі свободи слова визначаються законом: все, що не заборонено, те дозволено. Про такі обмеження йде мова в частині 3 статті 34 Конституції України, де вказано: «Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» (Конституція). Крім юридичних, існує й низка інших, передусім соціальних і прагматичних обмежень, які впливають на вербальну поведінку.

Вербальна поведінка пов'язана з мовною і когнітивною компетенцією, тобто зі здатністю людини здобувати, генерувати й формулювати нові знання, а також з її когнітивними потребами та пріоритетними способами їхнього

задоволення. Підпорядковуючись прагматичній меті спілкування, вербальна поведінка стає частиною комунікативної поведінки. Говорючи, людина може брехати, лестити, підбурювати, ображати й принижувати, вибираючи оптимальний спосіб досягнення бажаного результату шляхом мовленнєвого впливу. Вагомим чинником поведінки, зокрема й вербальної, є особисте відчуття етики й моралі, яке визначає критерії бажаного й окреслює певні суб'єктивні межі прийнятності. На вербальну поведінку людини можуть істотно впливати інші чинники, пов'язані з прагматичними обставинами спілкування, адресатом, опосередкованими учасниками комунікації, їхніми естетичними вподобаннями, а також з мовленнєвою модою, яка спонукає добирати мовні засоби за ознакою їхньої престижності й стимулює появу соціальних варіантів мови, пов'язаних з віком, статтю, расовою й національною належністю, соціально-економічним станом, родом діяльності [Apte : 43–44] тощо. Вербальна поведінка (більшою чи меншою мірою) підпорядковується літературним і / або узусним нормам та усталеним дискурсивним практикам. Крім цього мовленнєву взаємодію загалом, а отже й вербальну поведінку кожної людини зокрема, значною мірою регулюють ті соціальні та юридичні механізми, за допомогою яких відбувається сегрегація найбільш деструктивних виявів вербальної поведінки як суспільно осудних і як неправомірних.

У цій статті розглянемо поняття «мова ворожнечі» й «політкоректність», які характеризують вербальну поведінку й віддзеркалюють різновекторні процеси пошуку балансу між свободами й заборонами. Ці поняття виникли на перетині концептосфер мовознавства та його міждисциплінарних відгалужень. Вони відображають відмінні аспекти мовленнєвої рефлексії й позначають форми вербальної поведінки, оцінювані з позицій прагматичної, соціальної і юридичної лінгвістики. У сучасній суспільно-політичній комунікації *мова ворожнечі й політкоректність* перебувають у процесі термінологічної кристалізації.

Мова ворожнечі. Змістовий обсяг поняття «мова ворожнечі» охоплюється гіперонімічним терміном *вербальна агресія*, який використовується на позначення форм вербальної поведінки, спрямованих на умисне заподіяння шкоди конкретному адресату: людині, групі людей, інституції або суспільству в цілому. Різноманітні вияви вербальної агресії, і в тому числі вияви мови ворожнечі, об'єднує спільний комунікативний намір мовця, тому ці мовні феномени можуть інтерпретуватися з позицій прагмалінгвістики.

Характерними ознаками вербальної агресії й мови ворожнечі є те, що, по-перше, ворожі наміри мовця виявляються адресно, у вербальних діях, спрямованих на конкретного адресата, і, по-друге, ці вербальні дії є осмисленими, контрольованими й цілеспрямованими вчинками, у яких виявляється мовленнєва стратегія мовця і які відображають певну соціальну поведінкову модель [Радзієвська : 106–130]. Наприклад, дослідники розмежовують, з одного боку, рефлексивне, спонтанне використання лайливих висловів, і, з другого боку, лайливі вислови як акти власне вербальної агресії, які є контрольованими, цілеспрямованими й прораховуються наперед [Jay : 55–56]. Це дозволяє протиставляти вербальну агресію в її вузькому розумінні таким формам неконтрольованої мовленнєвої поведінки, як спонтанні лайка, прокльони тощо, які в категоріях теорії мовленнєвих актів часто зараховують до експресивів. На відміну від актів вербальної агресії, які скеровані проти конкретного адресата, експресиви не пов'язуються з реальним намі-

ром завдати шкоди комусь персонально, а лише виявляють емоційний і психологічний стан самого мовця.

Мова ворожнечі з-поміж інших виявів вербальної агресії вирізняється тим, що має характерного адресата, який ідентифікується за належністю до певної соціальної групи. Мова ворожнечі — це спосіб представлення інформації про особу або групу осіб, який також спрямований на адресне заподіяння шкоди, але при цьому адресат обирається й характеризується за певною етнічною, релігійною, гендерною чи іншою соціальною ознакою на підставі поширеного в суспільстві стереотипу. В Україні термін *мова ворожнечі* вживається як пом'якшений відповідник англійського *hate speech*. Нерідко використовується також і буквальний лексичний відповідник — *мова ненависті*. В основі мови ворожнечі лежить закріплена в суспільній свідомості диференціація груп людей на підставі тих чи інших соціальних стереотипів («українці люблять сало», «цигани — злодії», «китайці — косоокі»; «блондинки (жінки) — обмежені, некваліфіковані»; «сантехніки (електрики, росіяни) — п'яниці» тощо). Такий спосіб представлення інформації, коли повідомлення відмінної комунікативної спрямованості будуються з підтекстами соціальних стереотипів (які виявляються у змісті повідомлення з більшою або меншою експліцитністю), може завдати шкоди почуттям особи як представника певної соціальної групи. Наприклад, оголошення про вакансії *Робота для блондинок* використовує й тиражує соціальний стереотип про обмеженість жінок; оголошення про послуги *Тверезий сантехнік* — про схильність представників цієї професії до поганих звичок; вислів *денацифікація України* формує й тиражує російський наратив про панування в Україні екстремістської й антисемітської ідеології націонал-соціалізму.

Термін *мова ворожнечі* стає знаковим для нової, прагматично орієнтованої лінгвістичної категоризації явищ. Ним позначають осмислену й цілеспрямовану шкодочинну вербальну дію, що часто (але не виключно) вчиняється з використанням образливих, зневажливих і провокаційних найменувань особи або групи осіб, у яких сконцентровано соціальні упередження й стереотипи, притаманні мовній спільноті. Як і інші вияви вербальної агресії, мова ворожнечі передбачає свідомий намір мовця, але при цьому її агресивні форми скеровані на такого адресата, який обирається за певною соціальною ознакою: вони спрямовані проти особи (осіб) як представника (представників) соціальної групи й спираються на соціальні стереотипи та стигматизацію цієї групи за відповідною ознакою, використовуючи цю стигматизацію й тиражуючи її. Тому на відміну від явища вербальної агресії, яке достатньо повно описується в категоріях лінгвопрагматики, феномен мови ворожнечі великою мірою пов'язаний також з тим комплексом питань, які вивчає соціолінгвістика.

Термін *hate speech* — «мова ворожнечі», «мова ненависті» вперше з'явився в Оксфордському словнику англійської мови наприкінці 1980-х років, за кілька років після появи в цьому словнику юридичного терміна *hate crimes* «злочини на ґрунті ворожнечі». Концепція злочинів на ґрунті ворожнечі набула швидкого поширення в західній юриспруденції, соціології й політології після виступу американського конгресмена і судді Джона Коньєрса на слуханнях у Конгресі 1985 року. Уже 1990 року Конгресом було прийнято спеціальний закон про інтерпретацію злочинів на ґрунті ворожнечі (*Hate Crime Statistics Act*), де було сформульовано визначення таких деліктів: «будь-яке насильство, яке спрямоване на представників груп, об'єдна-

них певною ідентичністю» [Злочини : 16]. Вивчення злочинів на ґрунті ворожнечі стало популярним напрямком досліджень у галузі права, а в різних країнах почали активно впроваджуватися громадські проєкти, спрямовані на підвищення толерантності. Усебічному висвітленню питання сприяли розуміння глибоких соціальних коренів злочинів на ґрунті ворожнечі й підвищена суспільна увага до чутливих проблем, пов'язаних із захистом людських прав. Це дозволило розглядати злочини на ґрунті ворожнечі в новому, соціально орієнтованому ракурсі як окрему категорію деліктів, до якої відносять будь-який злочин, об'єкт якого був обраний через його дійсний або уявний зв'язок з групою, яка характеризується спільними ознаками ідентичності, а саме, ознаками раси, національного або етнічного походження, мови, релігії, кольору шкіри, статі, віку, психічних або фізичних особливостей, сексуальної орієнтації тощо [Злочини, 16–17]. Американські правники у своїх дослідженнях звертають увагу, що злочини на ґрунті ворожнечі / ненависті насправді вчиняються не стільки через ворожнечу, скільки через упередження й забобони, які іноді ґрунтуються на власному досвіді, іноді передаються через родину, друзів, школу, релігію, культуру [Jacobs : 11], що й відображається у мовних формах.

У численних публікаціях з теми, які з'являлися протягом останніх десятиліть у США, поряд з терміном *hate speech* використовуються також інші назви, які описують це соціальне явище, такі як *discriminatory speech* «дискримінаційна мова», *discriminatory discourse* «дискримінаційний дискурс», *ethnic insult* «етнічна образа», *insulting usages* «образливе використання», *linguistic xenophobia* «мовна ксенофобія», *ethnophaulism* «етнофалізм», *homophobia* «гомофобія», *incitement to hatred* «розпалювання ворожнечі», що ілюструє високу чутливість американського суспільства до порушеної проблеми [Hughes 2006b: 220].

Мова ворожнечі має чимало юридичних визначень. Так, Рекомендація № R (97) 20 Комітету міністрів Ради Європи описує мову ворожнечі як будь-які форми висловлювань, які поширюють, підбурюють, заохочують чи виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм або інші форми ненависті, що ґрунтуються на нетерпимості, у тому числі нетерпимості, що знаходить своє вираження у войовничому націоналізмі й етноцентризмі, дискримінації та ворожості стосовно меншин, мігрантів і осіб іммігрантського походження (Рекомендація).

Цей спосіб представлення інформації по-різному описується багатьма міжнародними й українськими документами, зокрема конвенцією «Про захист прав людини й основоположних свобод», конвенцією «Про кіберзлочинність» (додатковим протоколом), Конституцією України та ін. Спільним для всіх цих документів є те, що будь-які висловлення, спрямовані на розпалювання ворожнечі між людьми за національними, расовими, релігійними та іншими ознаками, визнаються неприпустимими й такими, що мають каратися законом.

Поява концепції злочинів на ґрунті ворожнечі стимулювала зміни в законодавстві багатьох країн. Почали масово прийматися нормативні положення, які забороняють словесне вираження ворожнечі й нетерпимості та підбурювання до ворожнечі й нетерпимості на расовому, етнічному, релігійному чи іншому підґрунті, хоч юридична кваліфікація таких дій (кримінальний злочин чи некримінальне правопорушення) і міра покарання за ці дії у різних країнах різняться. Наприклад, в Естонії та Словенії підбурювання

до ворожнечі й нетерпимості може потягнути за собою покарання у вигляді позбавлення волі до двох років, а в Литві, якщо підбурювання призвело до тяжких наслідків, таке покарання може сягнути десяти років ув'язнення. У Польщі, Румунії й Словаччині заперечення Голокосту є протиправним, а в Чеській Республіці та Латвії — ні. У деяких країнах расистський мотив є обставиною, яка обтяжує провину, наприклад, у Чеській Республіці такий злочин може потягнути за собою збільшення терміну покарання на два роки порівняно з аналогічним злочином, учиненим не з расових мотивів [Перлін : 163–164].

Характерною особливістю злочинів на ґрунті ворожнечі, які вчиняються через упередження за соціальною ознакою, є те, що чималий відсоток таких злочинів учиняється вербально — через реалізацію мовленнєвих актів відповідної спрямованості (наприклад, розпалювання ворожнечі, заклики до протиправних дій, наклеп, дифамація тощо) [Ажнюк : 8–13], а в інших випадках (наприклад, у злочинах проти життя, здоров'я, приватної власності тощо) саме вербальні форми часто стають найважливішою кваліфікаційною ознакою, яка дозволяє віднести злочин на ґрунті ворожнечі саме до цієї категорії. Так виник термін *hate speech crimes* — «вербальні злочини на ґрунті ворожнечі».

Відповідно, на позначення власне вербальних форм, які за певних лінгвопрагматичних обставин або самі містять склад злочину на ґрунті ворожнечі, або становлять одну з його кваліфікаційних ознак, або, навіть не підпадаючи під юридичні визначення злочинних або протиправних дій, виявляють мовні ознаки упередженості до певної соціальної групи, почав використовуватися термін *hate speech* — «мова ворожнечі».

Таким чином, у лінгвістичних студіях, а також у сучасному політичному дискурсі термін *мова ворожнечі*, який з'явився як похідний від юридичного *вербальний злочин на ґрунті ворожнечі*, значною мірою втратив своє юридичне підґрунтя й почав дедалі частіше вживатися ширше — на позначення різноманітних способів представлення інформації про особу або групу осіб за певною стереотипною соціальною ознакою, які можуть травмувати, але не завжди підпадають під юридичні визначення карних злочинів чи навіть некримінальних правопорушень.

У сучасній соціолінгвістиці мова ворожнечі досліджується як спосіб актуалізації тих чи інших небажаних соціальних контекстів і стереотипів, які в національних дискурсах мають свої особливості. Феномен мови ворожнечі становить інтерес не лише як суто теоретична проблема, але й як прикладне завдання, яке є також предметом юридичної лінгвістики й мовної політики. На перетині лінгвістики, політики й права *мова ворожнечі* постає у системі взаємопов'язаних категорій *вербальна агресія, вербальний злочин, (не)політкоректність, мовленнєвий код*.

Як частина дискусій щодо виявів мови ворожнечі та їхньої юридичної кваліфікації, було й залишається питання про те, чи може в цьому конкретному випадку обмежуватися свобода слова. Опинившись у центрі уваги правників і лінгвістів, отримавши юридичні визначення, в тому числі й у міжнародних документах, мова ворожнечі як спосіб організації дискурсу у багатьох країнах потрапила під більш або менш жорсткі заборони й обмеження. Це одразу збурило непрості політичні дискусії, пов'язані з порушенням основоположного демократичного принципу свободи слова, оскільки раніше таке порушення людських прав і свобод зазвичай не підтримувалося

[Joseph : 99]. Суперечки про те, чи може право на свободу думки і слова бути обмеженим для недопущення дискримінації за етнічною, релігійною або іншою соціальною ознакою, а якщо так, то за яких обставин і якою мірою, не вщухають і далі. Але сьогодні в толерантному західному суспільстві зміна соціальних стандартів уже стала очевидною.

Когнітивним підґрунтям мови ворожнечі є здавна сформована практика соціальної стигматизації (соціального таврування) — аксіологічного протиставлення соціальних груп за певною ознакою. На підставі стигматизації формуються негативні соціальні стереотипи, які в подальшому породжують упереджене ставлення й дискримінацію. Практика стигматизації «чужих» — іноземців, чужовірців, гомосексуалістів тощо, яка вкорінювалася протягом століть, має свою історію й виразні національні особливості. Промовистими артефактами цих процесів є лексичні одиниці, у яких закріплювалися відповідні стереотипи, а також етнічні жарти, деякі з яких стали прислів'ями (*бійтеся данайців, що приносять дари; хороший індіанець — це мертвий індіанець*). В англomовному світі слова з релігійно й етнічно образливими конотаціями, перші фіксації яких припадають на XVII–XVIII ст., були включені до базових словників: Оксфордського словника англійської мови (1884–1928) і словника Вебстера (1934), здебільшого без коментарів. Серед цих номінацій, зокрема: *infidel* «чужовірець», *Jew* «єврей», *coolie* «чорнороб», «вузькоокий», *dago* «італієць», *frog* «француз», *kaffir* «кафр, чорний», *nigger* «негр», *coon* «негр, блазень, дурень». У Класичному словнику народної мови Френсіса Гроуза (*Classical Dictionary of the Vulgar Tongue*, 1785) уперше з'явилися лексикографічні пояснення з дискримінаційними конотаціями до назв етнічних і релігійних груп, таких як *Irish* (ірландці), *Scots* (шотландці), *Welsh* (валлійці), *Jews* (євреї), *Catholics* (католики), *Dutch* (голландці), *blacks* (чорношкірі), *Gypsies* (цигани). Наприклад, єврей — «хитрий перекупник, шахрай, здирник». У цьому словнику зафіксовано також сленгове позначення гомосексуаліста *molly* і його пояснення «жінкоподібний, содоміт» [Hughes 2006б : 220].

У британському варіанті англійської мови, порівняно з американським, семантичне поле ксенофобських номінацій було й залишається вужчим. Політичне, військове й торговельне суперництво Британії історично пов'язувалося з континентом, що відбилося у прізвиськах-етнонімах *hun* «варвар, мадяр», *wop*, *eyetie* «макаронник, італієць», *boche*, *jerry*, *fritz*, *kraut* «німець, німецький солдат», *wog* «темношкірий», а також новіше *paki* «чурка, пакистанець». Наплив вихідців з колишніх колоній почався лише в другій половині ХХ ст. і ще вочевидь не призвів до репрезентативних кількісних змін цього семантичного поля [Hughes 2006б : 220–221].

У Російській Федерації в 2006 році шляхом моніторингу ЗМІ було проведено спеціальне дослідження, яке дозволило сформулювати перелік регулярних проявів мови ворожнечі у тогочасній російській пресі. При цьому аналізувалися прагматичні різновиди вербальних дій, які спираються на ворожі соціальні стереотипи і тиражують їх. Серед зафіксованих різновидів вербальних дій відповідного спрямування найчисельнішими виявилися такі: прямі й завуальовані заклики до насильства або дискримінації з вказівкою на об'єкт насильства або дискримінації; створення негативного образу етнічної або релігійної групи; виправдання історичних прикладів насильства або дискримінації (*турки різали вірмен у 1915 році в порядку самооборони*); узяття під сумнів історично визнаних випадків фактів насильства або дис-

кримінації (масштабів Голокосту, голодомору в Україні); твердження про неповноцінність (культурну, інтелектуальну), про нездатність до роботи тощо етнічної або релігійної групи; твердження про історичні злочини етнічної або релігійної групи як такої; твердження про кримінальний характер етнічної або релігійної групи (*цигани — злодії*); твердження про аморальність етнічної або релігійної групи (*євреї — корисливі, мусульмани — брехливі*); міркування про непропорційні переваги етнічної або релігійної групи (представництво у владі, рівень добробуту тощо); звинувачення в негативному впливі етнічної або релігійної групи на державу й суспільство; згадування етнічної або релігійної групи чи її представників у принизливому чи образливому контексті; заклики не допустити закріплення в певному місті мігрантів, які належать до інших етнічної або релігійної груп (наприклад, підбурювання до протестів проти будівництва мечеті), цитування ксенофобських висловлень без коментаря; звинувачення групи в спробах захопити владу або в територіальній експансії; заперечення громадянства через етнічну або релігійну «інакшість» [Кожевникова : 12–13].

На окреме міжгалузеве дослідження заслуговує мова ворожнечі як інструмент маніпуляцій масовою свідомістю і як невід’ємний складник війни, яка була розв’язана Російською Федерацією проти України в 2014 році, а в 2022 році продовжилася повномасштабним агресивним вторгненням зі спробами окупувати нові українські території [Azhniuk 59–70]. Серед низки актуальних питань є й питання про те, як пов’язані хронологія, динаміка й масштаби медійних практик стигматизації українців, впроваджуваних у російському політичному дискурсі на державному рівні, і породжувана ними підтримка агресивної війни з боку населення Російської Федерації.

Політична коректність. Широке суспільне обговорення й різнобічне дослідження проблем, пов’язаних з категорією злочинів на ґрунті ненависті, а також з виявленням вербальних індикаторів цих деліктів і з вивченням мови ворожнечі як лінгвістичного феномену, супроводжували й стимулювали появу концепції *політичної коректності* (від англ. *politically correct* «те, що відповідає встановленим правилам»), яка зародилася й розвинулася в політичних дискусіях, хоча має лінгвістичне підґрунтя.

Концепція політичної коректності з’явилася в США в останні десятиліття минулого століття й дуже швидко почала справляти відчутний вплив на політичну культуру західноєвропейських країн. Вислів *політично коректний* виник дещо раніше й первісно вживався іронічно — на позначення беззастережної конформістської згоди з певною політичною лінією. Згодом політкоректним почали називати відповідним чином регламентований і соціально зорієнтований характер поведінки, насамперед — вербальної.

Політична коректність (*political correctness*) — це спосіб організації дискурсу, який регламентує вербальну поведінку таким чином, щоб виключити стигматизацію етнічних, расових, релігійних чи інших соціальних груп і виключити будь-які вияви упередженості за статевою, віковою, фізичною чи іншою соціальною ознакою. Метою цих обмежень є недопущення й мінімізація потенційних образ людей, які ідентифікують себе як представників певної соціальної групи. Коригування вербальної поведінки відбувається здебільшого шляхом табування цілих семантичних полів і проскрибування належних до них номінацій, на заміну яким часто пропонуються новостворені евфемізми. Таким чином, політкоректність фактично є різновидом самоцензури. (Зауважимо, що подібні самообмеження накладають на вер-

бальну поведінку ніким не оспорювані вимоги ввічливості.) Самоцензурування відрізняє концепцію політкоректності від власне цензурних обмежень вербальної поведінки, які накладаються державою як превентивний захід і порушення яких може призвести до судового переслідування [Hughes 2006a : 62].

Установки, які породжують політкоректність, ґрунтуються на припущенні про те, що цілеспрямовано усуваючи так звану дискримінаційну мову можна змінити ставлення людей до вкорінених у суспільстві й закріплених у мові стереотипів та рольових моделей. Це, на думку прихильників політкоректності, сприятиме розв'язанню соціальних, політичних і культурних проблем, оскільки мова для таких суспільних змін може мати вирішальне значення. Змінивши відповідним чином мову, можна змінити й закладені в ній соціальні установки й позбутися сформованих стереотипів (згадаймо гіпотезу Сепіра-Уорфа, згідно з якою структура мови визначає структуру мислення, а граматична й лексична системи мови значною мірою визначають те, як саме людина сприймає дійсність). Противники політкоректності наполягають на тому, що вимога такого самоцензурування суперечить засадничим принципам лібералізму, свободи слова й вочевидь порушує Першу поправку до Конституції США.

Від початків дискусій щодо політично коректних чи некоректних мовних форм предметом обговорення дуже рідко ставали прокльони, нецензурна лексика або образи сексуального характеру. Натомість здебільшого мова йшла про назви етносів, релігійних та гендерних груп, а також осіб з обмеженими фізичними або матеріальними можливостями, осіб низького соціального статусу, злочинців тощо. Це породжувало найменування-евфемізми, а також найменування, що позначають табуйовані семантичні поля та їхні деривати, марковані суфіксами **-ism** та **-ist** за зразком давнішого *racism* — *расизм* «дискримінація за расовою ознакою», *racist* — «той, хто здійснює таку дискримінацію», такі як *sexism* — *сексизм* «дискримінація за статевою ознакою»; *ageism* — *ейджизм* «дискримінація за віковою ознакою», *ableism* — *ейблізм* «дискримінація за ознакою фізичних можливостей», *lookism* — *лукізм* «дискримінація за ознакою зовнішнього вигляду» тощо [Hughes 2006b : 348]. У межах таких семантичних полів активно розбудовувалися і розбудовуються далі системи евфемізмів, сформульованих цілеспрямовано для уникнення найменувань, які містять аксіологічні конотації й можуть сприйматися як дискримінаційні за відповідною ознакою. Останніми роками в США й у Британії в такому ж напрямку розгортаються зусилля, спрямовані на захист від дискримінації людей з надмірною вагою. Електронний словник Вебстера містить словникову статтю *fatism* — *фетизм* «упередження або дискримінація щодо людей з надмірною вагою»; як ілюстрацію до цієї статті словник наводить цитату з лондонської Таймс від 16.02.2001: «Never has it been more socially and professionally unacceptable to be fat in Britain <...>. At a time when racism, sexism and ageism have become taboo, *fatism* is the last acceptable prejudice» (Merriam-Webster) — «Ніколи ще в Британії не було настільки соціально й професійно неприйнятним бути товстим <...> У той час, коли расизм, сексизм і ейджизм уже стали табуйованими, фетизм залишається останнім прийнятним упередженням».

Таким чином, політично коректна мова не допускає використання елементів, переважно лексичних, які є носіями різного роду дискримінаційних конотацій або презумпцій і тому можуть ображати почуття окремих осіб

чи соціальних груп. Це призводить до табуїзації цілої низки таких слів і висловлень (їхня кількість дедалі зростає), які, на думку прихильників політкоректності, можуть викликати небажані асоціації, і до появи натомість евфемізмів — нових слів та описових субститутів, які цих дискримінаційних конотацій позбавлені. Першим евфемізмом, який був свідомо сформульований у США лідерами громадського руху чорношкірих ще в середині ХІХ ст., задовго до перших згадок про політкоректність, став етнонім *African Americans* «афроамериканці». Уважалося, що таким чином вдасться уникнути стигматизованих відтінків значень номінацій *чорні* і *негри*. У той час евфемізм не прижився і віродився знову в 60-х роках ХХ ст. вже як політично коректний відповідник зазначених номінацій, започаткувавши продуктивну словотвірну модель: *Native Americans* «корінні американці», *Asian Americans* «американці азійського походження» і под. Номінації *colored* «кольоровий» та *darky* «темношкірий», які раніше використовувалися як евфемізми на позначення представників негритянської раси, згодом також потрапили під заборону, а прикметник *black* «чорний» став настільки «токсичним», що його почали уникати й у найвіддаленіших контекстах, наприклад при позначенні шахових фігур [Hughes 2006в : 348]. Евфемізми-новотвори, які стали помітною ознакою політкоректної мови, часто видаються громіздкими й неприродними, пошук оптимальних номінацій призводить до розростання синонімічних рядів: чорношкірий — *член африканської діаспори, афроамериканець*; білий — *особа без кольору*; інвалід — *особа з обмеженими можливостями, з особливими потребами*; бідний — *особа з низьким рівнем доходу*; злочинець — *особа з проблемами поведінки* тощо.

Мовна ідеологія політкоректності з часом почала набувати дедалі помітніших інституціалізованих обрисів, що виявляється, наприклад, у запровадженні в деяких американських кампусах так званих мовленнєвих кодів (*speech codes*), коли використання слів і висловів, які є носіями бодай найвіддаленіших расистських, сексистських, антисемітських, гомофобних та інших подібних конотацій, вважається дисциплінарним правопорушенням. Такий підхід має чимало прихильників, але водночас збурає й чимало дискусій про те, що той чи інший вислів «означає насправді» й чи завжди звинувачення в дискримінації бувають виправданими. Несподіваним видається й те, що інституції, які мали б бути осередками відкритості, плюралізму й свободи слова, як ті ж університетські кампуси, стають натомість центрами неліберальної цензури. Противники мовної ідеології політкоректності сприймають таке послідовне й беззастережне самоцензурування як різновид конформізму, який, як це не парадоксально, розвинувся у вільному західному суспільстві [Hughes 2006в : 348]. Просування мовної ідеології політкоректності зустрічає неабиякий спротив ще й тому, що так чи інакше йде в розріз з положеннями Першої поправки до Конституції США, які виключають будь-які посягання на свободу слова [Cameron : 157].

Цілеспрямовані зусилля на вилучення з мови дедалі більшої кількості «потенційно конфліктогенних» елементів справляють помітний вплив (у різних мовах по-різному) на словник і на граматику. Докладання таких зусиль змушує мовців категоризувати мову, а разом з нею й навколишній світ відповідним чином — у расистських, сексистських та інших соціально зорієнтованих термінах і поняттях, що вочевидь може мати й зворотний ефект і не сприяє просуванню ідей толерантності та зменшенню протиріч між соціальними групами. Намагання позбутися небажаних соціальних конотацій

часто-густо може призводити до зміщення змістових акцентів і зрештою до несподіваних наслідків. Наприклад, неполіткоректне для США позначення майнового стану *poor* «бідний» має широкий спектр конотацій: від «ледар, той, хто не бажає працювати», що покладає відповідальність за цей майновий стан на саму особу, до «жертва експлуатації», що переносить цю відповідальність на суспільство; подібний спектр конотацій має *criminal* «злочинний» та низка інших слів на позначення маргіналізованих соціальних прошарків. Акцентована толерантність у мові, намагання уникати будь-яких конотацій, які дискримінують саму особу, часто породжують номінації, які входять до семантичного поля «соціально незахищені», на зразок «особа з низьким рівнем доходу», «особа з проблемами поведінки», «особа з поганими звичками» тощо. Такі номінації нібито знімають з цієї особи власну відповідальність за стан справ, цілковито перекладаючи цю відповідальність на суспільство [Edelman : 27]. Це не сприяє соціалізації «дискримінованих» прошарків і породжує в одних соціальних групах невинуваті очікування, а в інших — комплекс провини. Наводячи ці та інші приклади, А. Дейвіс звертає увагу на те, що будь-яке зовнішнє намагання «поліпшити» мову, категоризуючи її в той чи інший «правильний» спосіб, призводить до її політизації, що породжує нові соціальні проблеми. Якщо ми виходимо з того, що розмаїття відповідає самій природі мови, тоді немає підстав табувати «дискримінаційні» слова більшою мірою, ніж, наприклад, лайку й вульгаризми [Davies : 581].

Варто згадати, що мовний етикет українців здавна передбачає використання евфемізмів на позначення, наприклад, соціально осудних якостей та моделей поведінки людини. Професор В. В. Німчук розповідав, що в селі Довгому на Закарпатті воліють не називати людину скнарою, про таку людину кажуть, що вона «дуже ошадна»; так само воліють оминати слово п'яниця, натомість кажуть, що чоловік «любить погоститися». Однак використання цих та інших подібних етикетних висловів, яке за відповідних обставин спілкування є очікуваною моделлю поведінки, не передбачає цілковитого табування їхніх лексичних відповідників з аксіологічно відмінними конотаціями. Це не звужує, а розширює спектр мовних реєстрів, залишаючи мовцеві можливість вибору й дозволяючи моделювати дискурс відповідно до тематики, способу комунікації, соціальних ролей її учасників і, зрештою, відповідно до рівня мовної компетенції і поставлених прагматичних завдань.

Попри всю неоднозначність концепції політичної коректності, у західному світі, де толерантність визнається запорукою стабільності і єдності суспільств, які не є соціально гомогенними, з другої половини ХХ ст. політкоректність стає частиною мовної політики. Унаслідок цього сформувалася специфічна культурна модель дискурсу, у якій політкоректність розглядається як самодостатня цінність, яка переважає інтереси окремо взятих соціально незахищених верств і груп. Як частина мовної політики політкоректність виявляється в заохоченні цілеспрямованих зусиль на уникнення упереджених висловлень зазначеного характеру шляхом упровадження відповідної мовної ідеології, в основу якої, на думку ідеологів, покладено принципи справедливості, рівності й дотримання людських прав.

Ідеологія політкоректності поширюється й в Україні. Чи не найпомітнішим її проявом у сучасному політичному дискурсі стала тенденція до послідовного утворення й використання фемінітивів, яка вже встигла здобути чимало активних прихильників (промовистою є назва наукової публі-

кації «Продуктування фемінітивів як спосіб подолання гендерної асиметрії в мові» [Малюга]) і чимало поміркованих критиків. Поступово відбувається й інституційне закріплення цієї тенденції, прикладом якого став наказ Міністерства економіки від 18.08.2020, де вказано, що «при внесенні запису про назву роботи до кадрової документації окремого працівника професійні назви робіт можуть бути адаптовані для означення жіночої статі особи, яка виконує відповідні роботи». При цьому в наказі міститься не зовсім коректне посилання на пункт 4 параграфу 32 Українського правопису 2019 року; з цього посилання можна зробити хибний висновок про те, що Правопис містить рекомендацію про послідовне утворення фемінітивів на позначення назв осіб за професією.

З інституціалізацією ідеології політкоректності в Україні пов'язані також установки, які закладаються в корпоративних кодексах етики, у яких закріплюються найважливіші цінності, принципи, стандарти поведінки та етичні норми, якими керуються учасники корпорації. Так, у частині 15 кодексу етики українського журналіста, як продовження конституційних положень щодо дискримінації — «Ніхто не може бути дискримінований через свою стать, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження або політичні уподобання», — зазначено також: «Вказувати на відповідні ознаки особи (групи людей) слід лише у випадках, коли ця інформація є неодмінною складовою матеріалу. Необхідно утримуватися від натяків або коментарів, що стосуються фізичних недоліків чи хвороб людини, уникати вживання образливих висловів, ненормативної лексики». Такі положення (які рівноцінні припису для журналіста бути ввічливим) допускають широкий спектр інтерпретацій і залишають простір для звинувачень у недотриманні закріплених у кодексах етики стандартів політичної коректності, що може передбачати і юридичні наслідки.

Як лінгвістична категорія політкоректність / неpolitкоректність характеризує вербальну поведінку не стільки з погляду наміру мовця, скільки з погляду відповідності сформованим у суспільстві морально-етичним очікуванням. Вияви неpolitкоректності можуть іноді ототожнюватися з мовою ворожнечі. Однак з позицій теорії мовленнєвих актів, якщо брати до уваги прагматичний складник вербальної поведінки, таке ототожнення було б не зовсім справедливим. Як і всі вияви вербальної агресії, використання мови ворожнечі завжди продиктоване агресивним іллокутивним наміром і тому є осмисленим і адресним вчинком, який репрезентує соціально осудну модель вербальної поведінки. Вимога політкоректності більшою мірою зорієнтована на потенційну шкодочинність тих чи інших висловлень (тобто на перлокутивний потенціал словесної форми), незалежно від волі та намірів мовця й навіть незалежно від реакції конкретного адресата. Іллокуція політкоректності полягає в цілеспрямованій самоцензурі, яка стає частиною вербальної поведінки. З позицій політкоректності осмисленим вербальним вчинком (тобто дією, у якій виявляється мовленнєва стратегія мовця і яка відображає позитивно оцінювану соціальну поведінкову модель) є дотримання вимог політкоректності, тобто самоцензурування, тоді як ігнорування цих вимог (яке строго кажучи може й не бути осмисленим і цілеспрямованим вербальним вчинком) має інтерпретуватися як соціально осудна вербальна поведінка.

Дискусія щодо обґрунтованості системних мовних змін для забезпечення політкоректності, яка, на думку її прихильників, має змінювати свідомість

і згладжувати соціальні антагонізми, триває. Хоча критиків політкоректності чи не більше, ніж її прихильників, і поляризація поглядів не зменшується, а дедалі зростає, у західному світі концепція політкоректності, попри свій невизначений формальний статус, уже стала частиною мовної ідеології й привела до помітних змін мовленнєвого етикету.

ЛІТЕРАТУРА

- Ажнюк Л. Розпалювання міжетнічної ворожнечі: лінгвістичне діагностування делікту. *Ucrainica VIII. Současna ukrajinstika. Problémy jazyka, literatury a kultury, IX : Olomoucké sympozium ukrajinstů střední a východní Evropy*. Olomouc, 2018. P. 8–13.
- Злочини на ґрунті ненависті: новий кримінальний феномен світового суспільства / ред. Дж. Перліна, упоряд. О. А. Мартиненко, Ю. Л. Белоусов. Львів : Астролябія, 2010. 524 с.
- Кожевникова Г. Язык вражды после Кондопоги. Анализ результатов мониторинга языка вражды в российских СМИ (сентябрь — декабрь 2006 года). *Язык вражды против общества* / сост. А. Верховский. Москва : Сова, 2007. 259 с.
- Малюга Н. М. Продуктування фемінативів як спосіб подолання гендерної асиметрії в мові. *Філологічні студії : Наук. вісн. Криворізь. держ. пед. ун-ту*. 2015. Вип. 12. С. 162–168.
- Радзівєвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. 491 с.
- Azhniuk L. Hate speech against the background of the Ukrainian-Russian bilingualism. Discourse and Practice of Bilingualism. *Contemporary Ukraine and Russia / Tatarstan*. Ed. by Daniel Müller, Monika Wingender. Harrassowitz 2020. P. 59–70.
- Apte M. L. Language in Society: Overview. *Concise encyclopedia of sociolinguistics* / Ed. by R. Mesthrie. Elsevier, 2001. P. 36–47.
- Cameron D. Verbal Hygiene. London; New York : Routledge, 1995. 268 P.
- Davies A. Politicized Language. *Concise encyclopedia of sociolinguistics* / Ed. by R. Mesthrie. Elsevier, 2001. P. 580–583.
- Edelman M. Political Language (Words that Succeed and Policies that Fail). New York : Academic Press, 1977. P. 27. 166 P.
- Hughes G. I. Censorship. *An encyclopedia of swearing: the social history of oaths, profanity, foul language, and ethnic slurs in the English-speaking world*. Armonk; New York, 2006a. P. 62–66.
- Hughes G. I. Hate speech. *An encyclopedia of swearing : the social history of oaths, profanity, foul language, and ethnic slurs in the English-speaking world*. Armonk, New York, 2006b. P. 220–223.
- Hughes G. I. Political correctness. *An encyclopedia of swearing: the social history of oaths, profanity, foul language, and ethnic slurs in the English-speaking world*. Armonk, New York, 2006b. P. 348–350.
- Jacobs J., Potter K. Hate Crimes: Criminal Law and Identity Politics. New York : Oxford University Press, 2000. 224 p.
- Jay T. Why we curse : a neuro-psycho-social theory of speech. Philadelphia : John Benjamins, 1999. 328 p.
- Joseph J. E. Language and Politics. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. 170 p.

ДЖЕРЕЛА

- Конституція Конституція України. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к>

- /96-вр#Техт (дата звернення: 13.01.2024).
- Рекомендація Рекомендація № R (97) 20 Комітету міністрів Ради Європи «Про наклепницькі висловлювання», (ухвалена Комітетом міністрів 30 жовтня 1997 року на 607-му засіданні заступників міністрів). URL: <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-97-20-pro-naklepnytski-vyslovlyuvannya/> (дата звернення: 13.01.2024).
- Merriam-Webster URL: Merriam-Webster.com Dictionary <https://www.merriam-webster.com/dictionary/fatism> (дата звернення: 13.01.2024).

Дата надходження до редакції: 16.06.2021
Дата надходження після доопрацювання: 21.04.2022
Дата затвердження редакцією: 20.11.2023

REFERENCES

- Apte M. L. (2001). Language in Society: Overview. *Concise encyclopedia of sociolinguistics*. R. Mesthrie (Ed.). Elsevier, 36–47.
- Azhniuk L. (2018). Rozpaliuvannya mizhetnichnoi vorozhnechi: linhvistychnе diahnostuvannya deliktu. *Ucrainica VIII. Současna ukrainistika. Problémy jazyka, literatury a kultury, IX: Olomoucké sympozium ukrainistů střední a východní Evropy*. Olomouc, 8–13. [In Ukrainian].
- Azhniuk L. (2020). Hate speech against the background of the Ukrainian-Russian bilingualism. *Discourse and Practice of Bilingualism. Contemporary Ukraine and Russia / Tatarstan*. Daniel Müller, Monika Wingender (Eds.). Harrassowitz, 59–70.
- Cameron D. (1995). Verbal Hygiene. London; New York: Routledge.
- Davies A. (2001). Politicized Language. *Concise encyclopedia of sociolinguistics*. Edited by Rajend Mesthrie. Elsevier, 580–583.
- Edelman M. (1977). Political Language (Words that Succeed and Policies that Fail). New York: Academic Press, 27.
- Hughes G. I. (2006a). Censorship. *An encyclopedia of swearing: the social history of oaths, profanity, foul language, and ethnic slurs in the English-speaking world*. M. E. Sharpe, Armonk, New York, 62–66.
- Hughes G. I. (2006b). Hate speech. *An encyclopedia of swearing: the social history of oaths, profanity, foul language, and ethnic slurs in the English-speaking world*. M. E. Sharpe, Armonk, New York, 220–223.
- Hughes G. I. (2006c). Political correctness. *An encyclopedia of swearing: the social history of oaths, profanity, foul language, and ethnic slurs in the English-speaking world*. M. E. Sharpe, Armonk, New York, 348–350.
- Jacobs J., Potter K. (2000). Hate Crimes: Criminal Law and Identity Politics. New York: Oxford University Press.
- Jay T. (1999). Why we curse: a neuro-psycho-social theory of speech. John Benjamins Publishing Co.
- Joseph J. E. (2006). Language and Politics. Edinburgh University Press.
- Kozhevnikova G. (2007). Yazyk vrazhdy posle Kondopogi. Analiz rezul'tatov monitoringa yazyka vrazhdy v rossijskikh SMI (sentyabr' — dekabr' 2006 goda). *Yazyk vrazhdy protiv obshchestva*. A. Verhovskij (Comp.). Moscow: Sova. [In Russian].
- Maliuha N. M. (2015). Produkuвання feminityviv yak sposib podolannya hendernoї asymetrii v movi. *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu*, (12), 162–168. [In Ukrainian].
- Radziievska T. V. (2010). Narysy z kontseptualnogo analizu ta linhvistyky tekstu. Kyiv: DP «Informatsiino-analitychne ahenstvo». [In Ukrainian].
- Zlochyny na grunti nenavysti: novyi kryminalnyi fenomen svitovoho suspilstva (2010). Dzh. Perlina (Ed.), O. A. Martynenko, Yu. L. Bielousov (Comps.). Lviv: Astroliabiia. [In Ukrainian].

SOURCES

- Konstytutsiia Konstytutsiia Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1996, N 30, st. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (last accessed: 13.01.2024). [In Ukrainian].
- Rekomendatsiia Rekomendatsiia N R (97) 20 Komitetu ministriv Rady Yevropy «Pro naklepnytski vyslovliuvannia», (ukhvalena Komitetom ministriv 30 zhovtnia 1997 roku na 607-mu zasidanni zastupnykiv ministriv). URL: <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-97-20-pro-naklepnytski-vyslovlyuvannya/> (last accessed: 13.01.2024). [In Ukrainian].
- Merriam-Webster Merriam-Webster.com Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/fatism> (last accessed: 26.01.2023).

Received: 16.06.2021

Received in revised form: 21.04.2022

Accepted: 20.11.2023

Lesia AZHNIUK

O. O. Potebnia Institute of linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: lesia.azhniuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0095-0914>

HATE SPEECH AND POLITICAL CORRECTNESS IN THE MODERN SOCIOPOLITICAL COMMUNICATION

The article discusses the concepts of hate speech and political correctness as specific ways of organization of discourse and corresponding form of verbal behavior that can be assessed from the perspective of pragmatic linguistics, sociolinguistics and legal linguistics. The above terms emerged on the intersection of linguistic and non-linguistic disciplines related to social studies and their terminological refinement is still in process.

The notion of *hate speech* is covered by the umbrella term *verbal aggression* which denotes all sorts of verbal behavior having common communicative intent of purposeful doing harm to a particular individual, group of individuals, institution or society in general. But compared to other manifestations of verbal aggression hate speech is directed towards the person or persons representing definite social group, it relies on the rooted social stereotypes of stigmatization of this group, and it replicates this stigmatization.

The term of *hate speech* which is a derivative of the juridical phrase *hate speech crime* lost a great deal of its juridical background and started being used in a broader meaning as a way of providing information about a person or a group of individuals based on a certain stereotype feature which can be traumatic but does not always fall under the juridical definition of crime or non-criminal offence.

Hate speech is usually induced by the speaker's aggressive intent. Politically correct behavior, on the contrary, is rather oriented towards the perlocutive potential of the verbal form, more specifically on their ability to injure the listener irrespective of the speaker's intent. Politically correct illocution consists in the purposeful self-censorship which becomes a part of person's verbal behavior. Political correctness is characteristic of verbal behavior not from the perspective of the speaker's intent, but from its correspondence to the societal ethical expectations. Despite its unspecified formal status the concept of political correctness in the Western world has already become a part of linguistic ideology and induced noticeable changes in the speech etiquette.

Keywords: linguistic pragmatics, sociolinguistics, legal linguistics, sociopolitical communication, verbal aggression, hate speech, political correctness